

Koltai Mihály Bence

TRAGÉDIÁKRÓL ÉS BOHÓZATOKRÓL

SLAVOJ ŽIŽEK: EGYSZER MINT TRAGÉDIA,
MÁSSZOR MINT BOHÓZAT
(ESZMÉLET ALAPÍTVÁNY, 2010)

ABSZTRAKT. Recenzió Slavoj Žižek 2009-es könyvéről (*Egyszer mint tragédia, másszor mint bohózat*). Bár a recenzens találónak tartja a liberális mainstream maró kritikáját, szórakoztatónak a könyvben fölvolnutatott számtalan elméleti forrás színes tűzijátékát, valamint igen időszerűnek a “kommunista hipotézis” nem moralizáló, kvázi-marxista megközelítését, mégis mindez mérhetetlenül kevésnek tűnik ahhoz, hogy hihető és robusztus alternatívát kínáljunk a fönálló kapitalista világrenddel szemben, bármennyire is válságban van (voltage) az utóbbi. Különösen problematikus a szerző erős támaszkodása meglehetősen kétes és empirikusan alá nem támasztott válságszcenáriókra, amelyek állítólag aktuálisá teszik a „kommunista hipotézis” azonnali újrafogalmazását. Miközben a könyv sikeresen mutat be egy kissé ijesztő válsággalériát, nem sikerül bizonyítania, hogy ezek a problémák feltétlenül kezelhetetlenek lennének a Tőke uralmának paraméterei között. Jelenleg tehát úgy tűnik a “kommunista hipotézis” inkább csak egy komolytalan „bohózat” (és még csak nem is „tragédia”), amely békésen megfér a kapitalista kultúripar által nyújtott számos élvezeti cikk között, mintsem egy félelmetes kihívás a tőkés rendszerrel szemben.

Slavoj Žižeknek nem kellett sok idő, hogy „földolgozza” az utóbbi 2-3 év rémisztő, de ígéretes zúrvarát egy könyv formájában: a *Violence* és a kereszténységről írt *The Monstrosity of Christ* után máris piacra dobta új könyvét, természetesen a „válság” (és a benne rejlő lehetőségek) témájában. Persze nem akarunk a szokványos (és unalmas) kelet-európai cinizmus hibájába esni, de a nagy sietségnek azért van egy kis hátulütője: aki figyelemmel kísérte az utóbbi egy-két évben Žižek előadásait és cikkeit, annak bizony nem egy ismerős bekezdés lesz a könyvben. Seba, a lényeg, hogy itt van az új könyv – és ne is tagadjuk le, nagy várakozás előzte meg, mit mond a szlovén világsztár-filozófus a „*global turbulence*” (hogy Robert Brenner híres könyvének címét idézzük) legújabb fejezetéről.

Mit is? Őszintén szólva, amikor az ember leteszi a könyvet, kicsit nehezen tudná összefoglalni, annak folyamszerű jellege miatt. Mindenről van benne szó: a krach, Bush, Obama, Madoff, Ayn Rand, nekikeseredett neoliberálisok és *bleeding heart* keynesiánusok, Berlusconi, Ahmadinedzsád és Putyin (az autoritárius kapitalizmus három fekete lovasa), antikommunista hisztéria, Che, kommunizmus, ideológia, Marx, Freud, Lacan, populista fundamentalizmus, liberális multikulturalizmus, Microsoft, járadék a profit helyett, a „szükségállapot” univerzalizációja, apokalipszis, a történelem gyorsvonata (ami még sincs velünk, épp ellenkezőleg), kommunizmus... Azért talán mégis leszűkíthetjük ezt a sort három központi fogalomra, melyek körül a könyv forog: az ideológia kérdése, apokaliptikus jelenünk négy „nagy antagonizmusa” és a kommunista hipotézis.

Žižek tűzerejének jelentős részét összpontosítja a kapitalizmus (mind piacradikális, mind „ökoszociális”) liberális híveire. Ez Magyarországon és általában Kelet-Európában,

ebben a több évtizednyi steril liberális hegemoniától – és most annak szélsőjobboldali káoszba való szétbomlásától – szenvedő régióban igencsak üdítő. A szerző már könyve első mondatában melegebb éghajlatra küldi esetleges „end-of-history” liberális olvasóit: akik a cím (*Egyszer mint tragédia, másszor mint bohózat*) hallatán a „tragédia-bohózat” szekvenciát a kommunizmusra értenék (véres tragédia volt, ma már legfeljebb csak vicc), azok hagyják abba az olvasást, sőt el kell tőlük kobozni a könyvet. A szerző ugyanis egész másra érti a „tragédia és bohózat” utalást: a tragédia szeptember 11., bohózatszerű megismétlődése pedig a 2008 őszen ránk törő „gazdasági” katasztrófa. Ez az a két halálos csapás, amely Žižek szerint véget vetett (vagy véget kellene, hogy vessen) a kilencvenes évek felhőtlen liberális konszenzusának. Részben a könyv épp ezzel foglalkozik: mi is lett az ezredvégi Nagy Megnyugvásból szeptember 11-ét és az USA által indított *Weltordnungskrieg*-et (Robert Kurz) követően, illetve hogyan tetőztek a 2001 után felszínre törő, egyre nyomaszóbb tendenciák végül 2008 őszen a nagy krachban. Első célja az írásnak tehát szituációnk megértése. Másrészt, könyvét a szerző már az első oldalakon „pártos”, „kommunista” műnek nevezi, és feladatának a kommunista praxis új módjainak felkutatását jelöli meg.

Žižek – nagyon helyesen – óva int a válsággal kapcsolatos legitimációs ideológiáktól, pl. a „reálgazdaság versus parazita finánctóke” elkülönítéstől, és arra biztat minket: vegyük tudomásul, hogy az egyetlen legfőbb valóság a kapitalizmusban épp az „önmagát értékesítő érték”, a pénzt fiadó pénz (a jól ismert $P - \dot{A} - P'$ [pénz – áru – több pénz]), azaz a tőke valósága. Ilyen szempontból a pénzügyi tőke nemhogy ne lenne „reál(is)”, hanem a kapitalista „valóságosság” legtökéletesebb megtestesítője. Másrészt a szerző a krízissel kapcsolatos naiv baloldali várakozásoktól is óv: ha nem vigyázunk, a válság fő vesztese maga a baloldal lesz, amely már megint képtelen működőképes alternatívát prezentálni, és teoretikus virtuozitását elsősorban saját kudarcainak elemzésében éli csak ki.

Žižek szerint a liberális propaganda („az ellenségpropaganda”) elleni harcban fontos felismerni annak mélységesen ideologikus jellegét: miközben a kapitalizmus „organikus ideológiája”, a liberális „ellenségpropaganda” ellenfeleit vádolja a veszélyes (feltehetően totalitárius) álmódozással, soha nem létezett ennél mélységesebben ideologikus diskurzus. A liberális elmélet (vagy inkább: beszédmód) ugyanis azzal, hogy egyszerűen letagadja a kapitalizmus történetiségét, azt, hogy ez a rendszer is egy hatalmi és osztálystruktúra, és nem pusztán semleges technikai „megoldások” véletlenszerű halmaza (ami „jól működik”, de nincs ideológiája, illetve nem szorul rá, hogy legyen), bizonyos tekintetben minden eddigi legitimációs ideológiánál extrémebb.

Az *ellenségpropaganda* ugyanakkor nyilvánvalóan képtelen a társadalmi frusztráció egész tömegét elnyelni, egy szívtelen világ szíve lenni, így a széleken közben persze megjelennek a különböző jobboldali populizmusok, amelyek – mivel a baloldal képtelen megragadni a válság nyújtotta lehetőséget – sikeresen veszik át a radikális elitellenesség

retorikáját, miközben tulajdonképp a résztvevők saját érdekeik ellen harcolnak, igen hősi-
esen egyébként: az amerikai jobboldali populizmus („*Tea baggers*” stb.) erkölcsi hisztériája
egyfajta feje tetejére állított osztályháború. (Itt Žižek Thomas Frank *What's the matter with
Kansas* című nagy sikerű könyvére hivatkozik.)

A populista válaszok mellett megfigyelhető másik nyomasztó tendencia az, amit
Žižek a „kapitalizmus, ázsiai értékekkel” jelenségének nevez: az egyszerre technokratikus
és tekintélyelvű kapitalizmusok megjelenése – először csak Ázsiában (Szingapúr, Kína), de
vésszen közeledve Európához. A szerző szerint az olyan autoriter, de egyben obszcén,
a saját (pozíciójuk) méltóságából is gúnyt űző állami vezetők, mint Putyin és Berlusconi,
ennek a trendnek az első európai reprezentánsai. A liberális demokráciák még meglévő
minimális képessége az autenticitásra, arra, hogy az „igazság hordozói” legyenek, vég-
képp megszűnni látszik. A szerző szerint ha nem vigyázunk, ilyesfajta jövő vár ránk: egy-
fajta új apartheid társadalom, ahol fokozatosan megszűnik a közszféra, a politikai rendszer
teljesen kiüresedik, az állam pusztán represszív szervvé válik, amely a társadalomból kihul-
lottak (a belső *underclass*, illetve a kívülről betörni próbáló menekültek) ellen állandó, ala-
acsony intenzitású polgárháborút folytat. Eközben mindent előntenek a zárt, egymással
szubkultúráként szembelepő „identitáspolitikák”: míg a „kreatív munkások” a steril liberális-
promiszkus multikulturalizmusban lubickolnak, addig a centrum hagyományos munkás-
osztálya idegenellenes, „elitellenes” populizmussal foglalja el magát politikailag (amivel
szerencsére nem zavarja immár a tőkefelhalmozás zökkenőmentességét), az *underclass*-
nak pedig ott vannak a manipulált fundamentalizmusok (iszlamista, neonáci stb.). Žižek
szerint a liberalizmus képtelen megvédeni saját alapértékeit: „a liberalizmus nem elég erős
ahhoz, hogy megvédelmezze alapértékeit a fundamentalista támadástól”. Akkor tehát? Itt
válík újra szükségyszerűvé a kommunizmus gondolatának újbóli bevezetése.

Könyve második felében tehát Žižek a „kommunista hipotézis” körvonalazására
törekszik. A kérdés szerinte az: látunk-e olyan ellentmondásokat a mai kapitalizmusban,
amelyek megoldása egyrészt lehetetlennek tűnik a rendszeren belül, másrészt amelyek
kibontakozása lehetőséget adhat a forradalmi áttörésre. Ez utóbbira Žižek szerint a legko-
molyabban kell készülni, mivel a forradalmi lehetőségek a „történelem intersticiumaiban”
jelentkeznek és csak néhány pillanatig tartanak, amikor viszont nincs mese: lépni kell. A
szerző négy olyan területet lát, amelyek egyszerre válsággócok, ugyanakkor potenci-
álisan a sikeres küzdelem területei lehetnek. Ezek a következők: a kultúra „közjainak”
[commons] (az információ és a kommunikációs szférák kisajátítása), a külső természet köz-
jainak (az ökológiai katasztrófa) és a belső természet közjainak (genetikai állományunk
manipulációja) privatizációja, valamint a radikális kirekesztettség jelensége (nyomorne-
gyedek, bevándorlók). Mindezekben a területeken a „közlegelő” újabb bekerítése fenye-
get.

Ezek a veszélyek ugyanakkor a „proletariátus” fogalmának kiterjesztését és radikalizálását is lehetővé teszik: proletár nem pusztán az, aki meg van fosztva ön maga újratermelésének eszközeitől, hanem akit most már minden külső és belső lényegétől is megfoszthatnak. Nemhogy „csak láncainkat veszíthetjük”, hanem *mindent* elveszíthetünk: szimbolikus szubsztanciánkat (kultúra), az élehető környezetet és saját biológiai természetünket is – absztrakt, „szubsztancia nélküli” szubjektumokká redukálódva. Itt a proletarizáció egy minden eddiginél radikálisabb értelemben érvényesül.

Žižek megkülönbözteti a szocializmus és a kommunizmus fogalmát. Szocializmusnak nevezi azokat a törekvéseket, amelyek valamiféle hamis közösséget, vagy államilag fenntartott kényszerközösséget hoznának létre anélkül, hogy a kapitalizmus alapviszonyait megszüntetnék. Žižek szerint ezt láthatjuk az „ázsiai kapitalizmus” különböző verzióiban (Kína, Szingapúr stb.) és a mindenféle „kommunitárius” populizmusokban (etnikai, nacionalista, vallási fundamentalizmusok stb.). A mai kapitalizmus szerinte kizárólag ilyen formákban tudna továbbélni. Ez Európa esetében valószínűleg valamiféle Berlusconi-burleszket jelentene – egy represszív, a „betolakodókat” a legkegyetlenebb módon büntető állammal az egyik oldalon, és a „védett” fehér rétegek fokozódó nihilizmusával és kiüresedett hedonizmusával a másikon. Tehát az alternatíva vagy ez a rossz értelemben vett „szocializmus” – vagy a kommunizmus. Žižek szerint a fent felsorolt négy ellentmondás kommunista megoldásának kulcsa az, hogy az első hármat (információ/kultúra, külső természet, belső természet) a negyedikben (a kitalizáltak léthelyzetén) keresztül közelítjük meg, máskülönben mindenféleképpen valamilyen autoriter megoldáshoz jutunk el. Azaz a „külső” (ember-természet) problémák csak a „belső” (ember-ember) problémákon keresztül oldhatók meg.

A radikálisan kitalizított, feleslegessé tett csoportok ugyanis azáltal, hogy nincs helyük a társadalom hierarchiájában, közvetlenül az egyetemességet képviselik: ők a „nem-rész rész” (Rancière). Létük a társadalom rendjében az a „szimptomatikus torzió”, ami megmutatja az adott rend redukálhatatlan ellentmondásosságát. A kitalizáltak által megtestesített egyetemességet kell összekötni az ész kanti értelmében vett „nyilvános használatával”, ahogy már Marx is a munkásosztály – az osztályok megszüntetésében érdekelt egyetemes osztály – egyetemességének a filozófia egyetemességével való egyesítéséről álmodott. A filozófus szerint történelmi példa erre a haiti felkelés, ahol a kitalizáltak a forradalmi Franciaországgal saját fegyverét, saját deklarált (de implicit praktikus megszorításoktól hemzsegő) univerzalizmusát fordították szembe – ezáltal valóban hitelessé és egyetemessé téve azt.

A parlamentáris demokrácia „passzivizáló” jellegének elemzése után a szerző arra biztatja olvasóit, hogy szakítsanak (esetleges) történelmi optimizmusukkal: immár nem számíthatunk a „történelem gyorsvonatának” menetrendjére, és nem létezik olyan

történelmi szubjektum, a „*nagy Másik*”, aki garantálni tudná a *happy ending*-et. Mindezek-től a gyakran tudattalan beidegződésektől meg kell szabadulni, és felfogni, hogy történelmi feladatunk ma az „apokaliptikus” változások *megelőzése*, mintsem az elkerülhetetlen Nagy Győzelem előkészítése. Sőt, a katasztrófa elkerüléséhez tiszta voluntarizmusra van szükség, ami szembe mer szegülni a történelmi szükségszerűségként kibontakozó válság-folyamatokkal. Ekkor a forradalmi tett sikerességének mércéje már nem a forradalmi pillanatok mámora, hanem a képesség arra, hogy megállítsa a kapitalizmus mindent felforgató áramlatát, és elviselhető *hétköznapi* hozzon létre.

Žižek szerint a „Világ proletárjai egyesüljete!” jelszava ma sokkal aktuálisabb, mint valaha, habár más értelemben. A munkásosztály szerinte alapvetően három csoportra esik szét (ahogy már fentebb említettük): a jól szituált „intellektuális munkások” csoportjára, akik megvetik a sovíniszta előítéletekben „szenedő” hagyományos munkásosztályt (ezt az attitűdöt Kelet-Európában különösebben nem kell ecsetelnünk), a munkanélküliségtől és *outsourcing*től sújtott hagyományos munkásokra, akik a maguk részéről megvetik a „multikulti”, liberális elitmunkásokat és a kitaszítottakat (bevándorlók, szenvedélybetegek stb.), valamint a kitaszítottakra, akik az egész társadalommal állnak szemben antagonisztikusan (és persze hatástalanul). Ebben a helyzetben ennek a három marxí értelemben vett proletár csoportnak az egyesülése egyben már győzelmüket is jelentené, de azt, hogy ez az egyesülés megtörténik, semmi sem garantálja. „Mi vagyunk azok, akikre mindvégig vártunk” – idézi Žižek a hopi közmondást. A kétségbeesítő történelmi helyzetek egyfajta különleges szabadságot is adhatnak ugyanis a kísérletezésre.

Ebben a helyzetben a szerző szerint meglepő szövetségeseink támadhatnak, amire példaként Viktor Kravcsenko hihetetlen történetét hozza föl. Kravcsenko szovjet diplomata volt, aki korábban részt vett a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálásában Sztálin alatt, majd 1944-ben New Yorkban járva átállt a „szabadság oldalára”. Tapasztalatait aztán egy nagy „antikommunista” bestsellerben (*A szabadságot választottam* címmel) fogalmazta meg. A történet általában idáig ismert: Kravcsenko a „Nyugat”, „szabadság”, „demokrácia” és egyebek hőse. A valóságban azonban a történet folytatódott: Kravcsenkót az USA-ban egyre inkább nyomasztani kezdték a nyugati társadalmak visszásságai, egészen addig, amíg úgy nem döntött, ezt is meg kell írnia (*Az igazságosságot választottam* – a könyv gyakorlatilag ismeretlen maradt), majd végül antikommunista bestselleréből szerzett pénzzel *Bolíviába* (!) költözött, ahol szegény paraszttal megpróbált új, igazságos társadalmat építeni, mintegy kicsiben. Miután az összes pénzét elvesztette, végül visszatért New Yorkba, ahol öngyilkos lett. Öngyilkossága kétségbeesésének jele volt, és egyben azt is megmutatta, dezertálása a Szovjetunióból az igazságtalansággal szembeforduló, valódi „kommunista” tett volt.

Ma – mondja Žižek – új Kravcsenkók jelennek meg mindenhol. Nincs, és nem is lehet bennük nosztalgia a huszadik század szocialista kísérletei iránt, és készen állnak, hogy újrateremtsek a kommunista hipotézist, mindent előlről kezdve. A keresztény múltban szokás volt egy bűnös élet után megtérni az egyházhoz, hogy Istennel megbékélve haljunk meg. Ugyanígy, ma sok antikommunista – így Žižek – fog visszatérni a kommunista gondolathoz, amiről mindig is tudták a szívük mélyén, hogy az igazság.

Žižek könyve záró soraiban közvetlenül eme elkóborolt bárányokhoz, az „Eszme” tétkozló fiaihoz és lányaihoz fordul: „[N]em kell félnetek, csatlakozzatok hozzánk, térjetekek csak vissza! Megbocsátjuk nektek az antikommunista komédiázás éveit – de most itt az idő, hogy ismét komolyra fordítsuk a szót!” – fejezi be könyvét (Žižek 2009: 124).

Nem tagadhatjuk le, hogy a könyv nem hibátlan. Kafka írja egy helyütt: „Ha a könyv, amit olvasunk, nem ráz fel úgy, mintha a koponyánkon dörömbölnének ököllel, akkor minek olvassuk?... A könyv legyen jégcsákány, mely feltöri a belénk fagyott tengert” (Kafka 1998: 27). Láthatólag Žižek is valami hasonlóra törekszik: minden retorikai és érvelési eszközt bevet, mindenhol merít példákat, hogy fölrázza olvasóit, szétzúzza (téves) intuíciónkat, ideologikusan meghatározott észlelési sémáinkat és így tovább. Kérdés azonban, hogy a nagy sietségben nem vész-e el valami: a legkülönbözőbb felvetések, elméletek, szerzők és anekdoták tűzijátékszerű fölvonultatásának megvan az a veszélye, hogy az egyes gondolatok kifejtése és a gondolatmenet feszegetése egyaránt kissé „nagyvonalúvá” válik. Különösen föltűnő ez a gazdasági kérdések tárgyalásánál, amelyek láthatóan nem különösebben érdeklik a szerzőt, ami azonban nem csökkentte magabiztosságát: Žižek a kötet utolsó egyötödében pl. némileg furcsa dolgokat ír Marx járadék- és profitelméletéről, láthatóan nem nagyon emlékezve a szóban forgó elmélet részleteire. (Egy példa: Žižek valamiért úgy véli, hogy az a tény, hogy a járadékot tartalmazó árak [pl. az olaj vagy a szoftverek ára] a releváns termelési árak [ahol a „termelési ár” kifejezést *A tőke* harmadik kötetében definiált módon használjuk] fölött vannak, *megcáfolja* Marx elméletét, miközben épp ez a *tény* az elmélet fő *explikandum*.) Ugyanez mondható el a gazdasági válságról magáról, amelynek okaival Žižek vagy egyáltalán nem foglalkozik, vagy kritikátlanul átvesszi az ezzel kapcsolatos, a *mainstream*ben kavargó gondolatfoszlányokat (bár ugyanakkor ezek ideologikus tartalmát szellemesen elemzi). Mindez egy önmagát marxistaként – azaz történelmi materialistaként – definiáló szerzőtől még akkor is furcsa, ha bevallottan az ideológiakritikára koncentrálna.

Mit mondhatunk a könyvről, ha kissé tágabb kontextusban, nevezetesen a kortárs antikapitalista-marxista gondolkodás kontextusában tekintjük? Žižeket a *New Republic*től a *Historical Materialism*ig az egyik (vagy „a”) legfontosabb radikális gondolkodónak tekintik, könyve tehát – elvileg – reprezentatív darabja a kurrens világnézeti szubverzióknak: vajon mondhatjuk-e rezzenéstelen arccal, hogy „reszkessenek az uralkodó osztályok!” (ahogy

a *Kommunista kiáltvány* mondja), ha igazán sok emberhez jut el ez az írás? Illetve – megfordítva a kérdést – milyenek is a felfogatás esélyei, ha ilyen a *cutting edge*? Tulajdonképpen föltűnő, hogy Žižek érvelésének *súlyát* a válságpróféciák, a marxista hagyományban korántsem ritka *Zusammenbruchstheorie* (összeomlás-elmélet) adják. Ez önmagában is problematikus, hiszen milyen ügy az, amely mellett elsősorban – vagy esetleg kizárólag – a főnnálló rend várható összeomlása szól, de további gond az, hogy a szerző nem sok időt tölt az egyes válságtendenciák konkrét elemzésével. Az empirikus elemzés nyilván nem a szlovén filozófus erőssége, és ezt nem is várhatnánk el tőle (illetve egy ilyen terjedelmű politikai pamflettől) – ha nem ezen állna vagy bukna az érvelés egésze.

Valóban valamiféle autoritárius „új apartheid” felé tartanának a nyugat-európai társadalmak? Silvio Berlusconi valóban meglehetősen nyomasztó jelenség, de kétséges, hogy alakjának földözése eldöntené az ügyet. Ugyanezt mondhatjuk el az ökológiai válságról vagy a biotechnológiai forradalomról. A kapitalizmus technológiai dinamizmusát persze Žižek sem tagadja, de a régi marxista érv, miszerint a termelőerők fejlődését a termelési viszonyok (társadalmi viszonyok) határozzák meg, hallgatólagosan ott van érvelése hátterében. Kérdés azonban, hogy az olyan technológiáknál, mint a biotechnológia és a jelenleg kifejlődőben lévő nanotechnológia (illetve ezek kombinációja egymással és a számítertechnológiával) még mindig így van-e ez. Nem lehetséges, hogy ezeknek a technológiáknak az önmagában vett hatása a munkakörülményekre, a produktivitásra, és ezáltal a teljes életszférankra annyira elementáris (lesz), és a rendszer flexibilitását (potenciálisan) olyannyira megnövelik, hogy a klasszikus marxi kategóriák (értéktöbblet, felhalmozás, kizsákmányolás, osztályantagonizmusok stb.) másodlagossá válnak? Röviden: a technológiai determinizmus ma – legalábbis első ránézésre – meggyőzőbbnek tűnik, mint bármikor korábban. A szerző feladata lenne megmutatni, hogy ez a plauzibilitás csalóka – ezt azonban nem igazán teszi meg. Talán érdemes elmerengeni azon, hogy napjaink legismertebb antikapitalista teoretikusainak mindegyikénél erősen kétséges, mennyire tudják sikeresen megalapozni az antikapitalista alternatíva szükségszerűségét. Míg Žižek újabban az „idők végezetére” (most [2010 nyara] megjelent újabb könyvének címe: *Living in the End of Times*) bázíroz, addig Antonio Negri (és Michael Hardt) szerint már nem is élünk a kapitalizmusban, Alain Badiou pedig az egyenlőség örök – és bizonyos szempontból Marx kapitalizmuskritikája *előtti* – eszméjére próbálja meg fölépíteni a „kommunista hipotézist”.

Angliában a könyv megjelenését követően számos napilap (pl. a *Guardian* és az *Independent*) közölt recenziót az írásról: a *bien-pensant* liberális-konzervatív konszenzus általában egyszerre nyilvánította komolytalannak és frivolnak, másrészt viszont az újjáéledt *totalitárius veszély* megtestesítőjének a könyvet. Az intellektuális klíma ismert helyi sajátosságai mellett talán a szűkösebb erőforrásoknak és a kelet-európai kapitalizmus (hatalmi szempontból) rendületlen stabilitásának is köszönhető, hogy ezzel szemben

Magyarországon egyetlen napilap, hetilap vagy folyóirat sem tartotta Žižek könyvét említésre és/vagy kritikára méltónak – és azt sem hinnénk, hogy az NBH-nál aggodalommal lapozgatták volna az írást. A szerző könyve első felében egy szovjet viccet használ föl, hogy érzékeltesse, mi is lenne a helyes attitűd a radikális baloldal részéről. Ennek a slusszpoénja a következő: „*A mi 11. Feuerbach-tézisünk a következő kell, hogy legyen: a kritikai baloldal eddig csak besározni tudta a hatalom birtokosait, de a feladat az, hogy kasztráljuk őket*” (Žižek 2009: 11).

A célkitűzés talán helyes, azonban a könyv alapján összességében nem hinnénk, hogy a „hatalom birtokosainak” jelenleg különösebben aggódniuk kellene, hogy a „kommunista hipotézis” kitör a szemináriumi szobákból és a konferenciatermekből, és „az elmélet [...] anyagi hatalommá válik” (Marx [1844] 1957: 385).

HIVATKOZOTT IRODALOM

Kafka, Franz (1998): *Briefe 1902 – 1924*. Fischer Verlag.

Marx, Karl ([1844] 1957): A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés. In: *Marx-Engels Művei I. kötet*. Kossuth. 378–391.

Žižek, Slavoj (2009): Egyszer mint tragédia, másszor mint bohózat. In: *Eszmélet*, No. 84. (Melléklet): 1–130.